

ספר במדבר – שאלות של חלוקה ומבנה

חלק ב – מסעות ותלונות

הקדמה

להלן נדון במה שהוגדר לשיטתנו כיחידה השנייה של ספר במדבר הכוללת את הפרקים י"א-י"ד.¹ בעיקרם עוסקים פרקים אלו במסעות ובתלונות, הלכך צרפנו גם את הדיון בהנחיה במדבר שמקומו בפרק י'. אנו מבקשים להזכיר בקצרה את קווי השיטה שהוצגה במאמר הקודם: אין אנו באים לעסוק בפרשנות צמודה העוקבת אחר הכתובים לפי סדרם אלא בעניינים העולים מתוך תפיסת המבנה הכולל של היחידה. הבסיס לכך הוא מבט-על המזהה את הקווים הכלליים בספר ומאפיינם.

א. ההנחיה בדרך

שאלת ההנחיה בדרך עולה בספרנו בפרק ט', שעה שהמשכן עמד כבר על תילו – "וביום הקים את המשכן כסה הענן את המשכן... ולפי העלות הענן מעל האהל ואחרי כן יסעו בני ישראל..." (במדבר ט', טו-יח). ודוק, המודעות למסע חזורה היטב בתוכני הפרקים הקודמים, והנסיעות והחניות עצמן נזכרו לעיל – "ובנסע המשכן יורידו אתו הלויים ובחנות המשכן יקימו אתו הלויים..." (במדבר א', נא). אולם, מסע זה מתמקד במשכן. העניין העיקרי בפרקים אלו הוא כללי נשיאת המשכן, פירוקו והקמתו. אשר למחנה ישראל, נזכרת בעיקר החניה, וזה מתאים לאופי הסטטי של היחידה הראשונה.² אולם, לקראת סופה עוברים לדבר בנסיעה, וכאן עולות לדיון שאלות שונות הקשורות במסע ובהן שאלת הגורם המנחה.

אף כי עניין ההנחיה נידון בספרנו לראשונה כאן, לכשעצמו אינו חדש והוא נזכר כבר בחומש שמות. ההשוואה בין 'במדבר' ל'שמות' עולה שוב ושוב בדיוננו ולהלן נבוא לעסוק בכך.

סיכום הפסוקים העוסקים בהנחיה מעלה את התמונה הבאה:

1. הענן: הגורם המנחה הראשון הוא הענן. הוא נזכר לאחר פרשת הקמת המשכן – "ולפי העלות הענן מעל האהל ואחרי כן יסעו בני ישראל ובמקום אשר ישכן שם הענן שם יחנו בני ישראל" (במדבר ט', יז). חשוב להדגיש שתי נקודות. האחת נושאת אופי טכני. אין כאן התייחסות ישירה להכוונה הגיאוגרפית עצמה. אמנם נאמר: "כן יהיה תמיד הענן יכסנו..." (במדבר ט', טז), אך התחושה הכללית היא שתפקיד הענן לציין את החניה והנסיעה והדגש מושם על הזמן. "ובהאריך הענן... ימים רבים... ויש אשר יהיה הענן ימים מספר... ויש

* חלקו הראשון של מאמר זה – ספר במדבר – שאלות של חלוקה ומבנה פרקים א'-י', ראה אור ב"שמעתין", 120, תשנ"ה, עמ' 51-35.

1. על הצעתנו לחלוקת הספר ראה חלקו הראשון של מאמר זה, עמ' 39-37, שם.
2. לעיל הערה 1, עמ' 38.

אשר יהיה הענן מערב עד בקר ונעלה הענן בבקר... או יומם ולילה... או ימים או חדש או ימים בהאריך הענן... ובהעלתו יסעו..." (במדבר ט', יז-כג).

הנה כי כן, הדגשת הזמן מעמעמת מאוד את ההיבט הגיאוגרפי של ההנחיה. אמת, ניתן עקרונית להסיק מפסוקים אלו כי הענן ליווה גם בדרך כגורם מנחה.³ אולם, הטעמת הזמן מורה שאין זו מטרתו העיקרית של הקטע. הנקודה השנייה נקשרת בנאמר כאן. הקטע משובץ באמירות נוסח – "על פי ה' יחנו ועל פי ה' יסעו" ודומה כי מטרתו הכללית להראות כי ה' קובע את סדרי המסע, שלא תמיד הם מובנים. אולי יש כאן מעין מבחן, האם יצייתו ויחנו או יסעו על פי הוראת ה',⁴ ויש לבחון איך הדבר מתיישב עם הניסיון המקופל בסיפורי התלונות (ראה להלן).

המסגרת שבה מושם הדגש על הזמן ועל הקורה בשתי נקודות: **מסע וחניה**, כשהשאלה הרעיונית היא שאלת הציות, מותיר פער מסוים בשאלה מה קורה בדרך עצמה, וזה משאיר פתח מסוים לאפשרויות הנחיה אחרות כפי שנראה להלן.

הנאמר כאן מתייחס לקטע בפרק ט' העוסק בענן. מן ההמשך עולה לכאורה צורה אחרת של הכוונה בענן: "'וענן ה' עליהם יומם בנסעם מן המחנה" (במדבר י', לד). ובכל זאת, ספק אם מדובר כאן בהנחיה אקטיבית. התיאור הזה משובץ במסע הארון (ראה להלן) ודומה שהוא מדבר בליווי, שכן נאמר "עליהם" ולא לפניהם.⁵ בנקודה זו מתבקשת ההשוואה לחומש שמות. אין הרבה תיאורי הנחיה באמצעות ענן בשמות, וגם שם הענן קשור בעיקר להר סיני ולמשכן.⁶ אולם, על תחילת דרכם נאמר – "וה' הלך לפניהם יומם בעמוד ענן לנחתם הדרך ולילה בעמוד אש להאיר להם ללכת יומם ולילה. לא ימיש עמוד הענן יומם ועמוד האש לילה לפני העם" (שמות י"ג, כא-כב). "הולך לפניהם... לפני העם" – פתח ב"לפני" וסיים ב"לפני". דומה שאין ראייה יפה מזו לצורך בהנחיה ממשית ביותר גם לאורך הדרך. אולם, ספר במדבר המדגיש דווקא את הענן שמעל, נותן פתח להנחיה אחרת. ניתן כמובן להסביר את ההבדל בין 'שמות' ליבמדבר' בהבדל העקרוני במצב העם, כפי שנראה להלן. מכל מקום, ההבדל בין 'שמות' ליבמדבר' בעניין זה כמוהו בעניינים אחרים בוקע ועולה.

2. חובב בן רעואל: הגורם המנחה השני הוא חובב בן רעואל. דברי משה אליו באים לאחר פרשת החצוצרות, שאינה קשורה במישרין לענייני ההנחיה, אך משווה אופי מסוים לפרשה כולה. הנה, לאחר שנתברר שהענן מכריז על נסיעתם וחנייתם, מתברר שגם

3. פרשינו הקדמונים לא הרבו לעסוק בשאלה זו. הספורנו (ט', טז) רומז כי לענן היה תפקיד ממשי בהנחיה: "ואחרי כן יסעו – אחרי כן היו נוסעים אל אותו הצד שהיה הענן פונה". ייתכן שסדר הדברים והסמיכות בפסוקים: "...נעלה הענן מעל משכן העדות. ויסעו בני ישראל למסעיהם ממדבר סיני. וישכן הענן במדבר פארן..." (י', יא-יב), רומז כי לענן היה חלק בהנחיה, אך אין זה רמז מכריע. הספורנו שם פירש – "... ובכן נעלה הענן ללכת אל קדש ברנע...". אולי ראה את הענן כמוביל!

4. תפיסה זו ועימה התפיסה כי עמדו בניסיון, עולה בדברי פרשנים רבים, למשל: "...וטעם 'בהאריך הענן' לומר לך כי אם יאריך הענן על המשכן ימים רבים והמקום איננו טוב בעיניהם והיו חפצים ומתאוים מאד לנסוע מן המקום, אף על פי כן לא יעברו על רצון השם וזה טעם 'ישמרו בני ישראל את משמרתם...' (רמב"ן).

5. התפקיד במצב זה עשוי להיות – "וענן ה' עליהם יומם – והגן עליהם מחום היום" (ידעת מקרא!).

6. הענן קשור בהתגלות כללית: "...ויפנו אל המדבר והנה כבוד ה' נגלה בענן" (שמות ט"ז, י) ובדומה לו בהתגלויות שונות הקשורות במעמד הר סיני – "הנה אנכי בא אליך בעב הענן" (שמות ט"ו, ט), "...וענן כבד על ההר..." (שם, טז), "ויעל משה אל ההר ויכס הענן את ההר" (שמות כ"ד, טז). ובמשכן: "ויכס הענן את אהל מועד וכבוד ה' מלא את המשכן" (שמות מ', לד).

לחצוצרות יש תפקיד בנידון, ובפועל ענייני המסע והחניה מתבצעים בעזרתן.⁷ זה מקנה כמוֹבן למסע אופי יטבעי יותר ההולך ומתחזק בדברי משה לחובב: "ויאמר משה לחובב בן רעואל המדיני חותן משה. נסעים אנחנו אל המקום אשר אמר ה' אותו אתן לכם. לכה אתנו והטבנו לך כי ה' דבר טוב על ישראל... אל נא תעזב אתנו כי על כן ידעת חנותנו במדבר והיית לנו לעיניים..." (במדבר י', כט-לא).

מדובר בבקשה שיש בה פנים של משא ומתן. היעד מוגדר כאן היטב "המקום אשר אמר ה' אותו אתן לכם", והכוונה כמוֹבן לארץ ישראל, שאינה נזכרת עדיין בשמה. מכאן עולה ההבדל הגדול בין הנחית הענן, המכוונת למקום חניה בדרך, להנחית חובב המכוונת ליעד הסופי. וייתכן שיעד זה, שמשמעו מעבר להגחה טבעית יותר ונסתרת, מתווה גם את אופי ההנחיה המצטיירת כאן כהנחית מורה דרך המכיר היטב את שבילי המדבר ומודע למקומות החניה הטובים: "ידעת חנותנו במדבר".⁸ מכאן יובן גם אופיו של המשא ומתן המצטייר כאנושי לגמרי:

"אל המקום אשר אמר ה' אותו אתן לכם. לכה אתנו והטבנו לך"
"והטבנו לך כי ה' דבר טוב על ישראל..."

בשני הקטעים נמצא משחקי לשון וצליל. האחד מובסס על אותיות 'את' (אותן אתן... אתנו), והשני על אותיות "לכ" (לכם, לכה), וכן חזרה על "טוב" (והטבנו... טוב). אפשר, שאין מדובר בעיטור סגנוני גרידא ויש למשחק הלשון הזה גם משמעות מחזקת מקשרת – מחזקת את הבקשה מחובב ומקשרת בין שני חלקיה. "אותו אתן לכם" המציין את המקום, מתקשר ל"לכה אתנו", וקושר למקום את חובב המתבקש ללכת למקום שינתן לישראל, ואת ה"טוב" שיועד לישראל יקבל גם חובב. כל זה בא לחזק את האופי האנושי של הבקשה – ניסיון מרבי לשכנוע מצד משה, בקשה אנושית להנחיה אנושית.

3. הארון: על ארון ה' – הגורם המנחה השלישי נאמר: "ויסעו מהר ה' וארון ברית ה' נוסע לפניו דרך שלשת ימים לתור להם מנוחה. וענן ה' עליהם יומם בנסעם מן המחנה. ויהי בנסע הארון ויאמר משה קומה ה' ויפוצו אויבך וינוסו משנאך מפניך ובנוחה יאמר שובה ה' רבבות אלפי ישראל" (במדבר י', לג-לו). מצוי כאן כמדומה אירוע ספציפי של נסיעה הקשור בפרק זמן מסוים "שלושת ימים". אחר כך מובאת תפילתו של משה המצטיירת כנוחה השגרתי בעת משא הארון. הארון מתואר כאן כמוֹביל ממשי בדרך, שכן מודגש מיקומו "לפניהם", ובקטע זה בולטת מאוד ההנגדה לענן שנמצא "עליהם".

האופן המדויק שבו התנהלה ההנחיה הזו אינו ברור וקשה להתאים לכך את סדר המסע: "ויסע דגל מחנה בני יהודה בראשונה... והורד המשכן ונסעו בני גרשון ובני מררי נשאי המשכן ונסע דגל מחנה ראובן... ונשאו הקהתים נשאי המקדש..." (במדבר י', יד-כא). וראה גם: במדבר ב', יז). מסתבר שהכלים, כולל הארון, נישאו על ידי בני קהת⁹ ולפי זה הארון

7. על אפשרות לפתור את השאלה מה בפועל הורה לעם לנוע ראה פירושו המדרישי של רש"י: "כיון שהיו ישראל נוסעים היה עמוד הענן מתקפל ונמשך על גבי בני יהודה כמין קורה. תקעו והריעו ותקעו, ולא היה מהלך עד שמשה אומר: 'קומה ה'...' (ט', יח). ולפי זה ברור כי הכתוב עצמו מרמז להפריד את הגורמים השונים ולא הציג תמונה אחדותית בנידון.
8. "והיית לנו לעיניים – להראות הדרך..." (אבן עזרא). כמוֹהו הרמב"ן, אלא שהוא מדגיש יותר את חלקו הצפוי ב'הובלת' העם בכיבוש הארץ. כנראה, בהנחה שהמהלך הנידון היה מכוון להביאם מיד לארץ ישראל.
9. מעניין, כי כאן מוטעמת נסיעתו, כביכול עצמאית, של הארון – נוסע לפניו, וזה מתאים לפועל ינסע שבו משתמשים לתאר את מהלכי העם. לעומת זאת בנסיעה הרגילה מודגש היטב מי הנוסע ומי נישא: "וינסעו הקהתים נשאי המקדש והקימו את המקדש..." (י', כא). דמיון הצליל בין ינסע ונישאי מחזק כאן את תחושת ההבדל ביניהם.

איננו מוביל. ניתן ליישב קושי זה.¹⁰ מכל מקום, לענייננו נראה כי יש בארון שני פנים. האחד, כלי בין כלי הקודש וחלק מהמערכת של המשכן, שבעיקרון אין הוא יוצא דופן בין חבריו. והשני, בעל תפקיד עצמאי בהנחית העם.

הנה כי כן, ביחידה מצומצמת יחסית בספר במדבר הוצגו כמה גורמים מנחים. כדי להקל על הסיכום והדיון נציג את עיקרי הפרטים שהובאו לעיל בטבלה.

מניין?	הגורם המנחה	לאן?	הערות
1. 'מדבר סיני' 2. חנייה בדרך (שם יחנו')	הענן	1. 'מדבר פארן' 2. חנייה בדרך (שם יחנו')	הענן מנחה בדרך עד לשערי ארץ ישראל (מדבר פארן)
1. 'מדבר סיני' 2. חניה בדרך	חובב	1. 'המקום אשר אמר ה' אותנו אתן לכם' 2. חנייה (יחנונו במדבר')	הדרך עד לארץ ישראל. בפרשתנו מתואר מהלך בודד.
'הר ה''	ארון ברית ה'	חניה ('מנוחה')	מדובר בנקודת מוצא מיוחדת בספר במדבר. בפרשתנו מתואר מהלך בודד.

10. הגישה המדרשית המיוצגת על ידי רש"י מדברת על שני ארונות שונים: "...זה הארון היוצא עימם למלחמה". יש להפרדה העקרונית בין שני ארונות סימוכין מסוימים בכתוב שכן הם נקראים בשמות שונים – "ארון העדות" – בפרקי המשכן בספרנו (ד', ה). ו"ארון ברית ה'" כאן. אבן עזרא לא הפריד ארונות אלא מסעות – "לפי דעתי שהמסע הראשון לבדו לא היה כשאר מסעות... וזה היה שלושה ימים בלבד". אכן, דומה כי יש לחוש בפסוק איזו שהיא הדגשה על בלבדיותו של המסע הזה. לדעתי, שלא אאריך בה כאן, המדרש שרש"י מביאו אינו בא להציג עובדה טכנית, אלא את הפרדת שתי המהויות של הארון שנסקרו למעלה, ואין זה סותר דרישה הלכתית אפשרית לקיים שני ארונות.

ההבדל בין שלושת הגורמים המנחים בולט מאוד ומודגש על ידי שימוש שונה במילים דומות צליל משורשים חני"ה ונו"ח. בענן נאמר – "זיחננו" ו"מחנה". בחובב נאמר – "חנותנו", ובארון – "מנחה", כשברקע בולט כמובן העדרו של הפועל משורש נח"ה-ההנחיה בדרך הנוכרת בספר שמות. הצגת אופני ההנחיה השונים מעלה מיד את השאלה כיצד התנהלה התנועה בפועל? לפי מה פעל העם? ולפי מה משה? או, מה הייתה התוכנית האלוקית והאנושית הכרוכה בכל מצב הנחיה? לעניות דעתנו לא השאלות המעשיות דוגמת 'כיצד פעלו הן החשובות בדיון זה אלא 'מה מורה', 'מה רומז' ו'מה מסמל' כל מצב הנחיה.

אין ספק שהענן הוא הפלאי שבכל אמצעי ההנחיה ומשווה חזות פלאית למהלכי בני ישראל במדבר. הוא גם מתאים לנקודת המוצא 'מדבר סיני והיעד 'מדבר פארן', שכן המדבריות הללו ו'מדבר' באופן כללי הם הזירה למיקום המשכן ולפעולתו ולכל מה שקשור במדבר כמו המפקד.

יש לזכור כי הענן מכסה את המשכן: "וביום הקים את המשכן כסה הענן את המשכן..." (במדבר ט', טו). ניתן אפוא לראות בענן הפלאי סמל ליישוב המדבר" בטרם כניסה לארץ כשהמשכן כבר הוקם והעם מאורגן ומסודר סביבו. בשלב הזה הפלאיות חשובה מאוד להפגנת הקדושה השורה על המשכן. וכן בהפגנת כפיפותו של מקום המשכן לרצונו המוחלט של הקב"ה, שהוא ורק הוא מחליט אם יחנה וממילא היכן ימוקם. אולם, בניגוד למתואר בספר שמות, וגם לכך יש חשיבות באשר למיקום המשכן, זה פותח פתח לשיתוף אנושי בהנחיה המתואר באמצעות פניית משה לחובב.

איננו יודעים איך הייתה התפתחות הדברים בפועל, אך עקרונית היה שלב זה כרוך בשיתוף אנושי מרבי, ויש בכך הכנה נכונה לקראת חיים במשטר של השגחה נסתרת בארץ ישראל. כל זה מתאים לרעיון הכללי של המשכן המקפל התגלות אלוקית בתוך מבנה שהיה לאדם חלק נכבד בהקמתו. מובן שבספר שמות מתואר מצב שונה, כשהעם נזקק להנחיה צמודה יותר וזו מתבצעת באמצעות הענן 'המכוון' הצמוד בדרך.

נקודת המוצא לתנועת ארון ברית ה' אינה 'המדבר' אלא ה'הר', ולא בכדי. ההר מייצג סוג אחר לגמרי של התגלות, בטבע ובאמצעות הטבע, כשאין לראות את האדם כשותף, ולו זוט. ארון ה' מופרד מכלי המשכן משום ש'ישראל' אין עדיין משכן, הנקשר בספרנו במדבר. חשוב להבהיר שאנו עוסקים כאן במשמעות סמלית. על כן, אין טעם לברר מהו מעמדו הכרונולוגי המדויק של הקטע העוסק בארון, ואיך הוא מתיישב בתמונת האירועים הכוללת של ספר במדבר.¹¹

במכלול הכולל של ענייני ההנחיה הנזכרים בפרקים אלה נודעת חשיבות למשמעות הכוללת של שלב 'הר סיני' ולסמליות המקופלת בו, וזאת גם לעתיד לבוא. לשון אחר, אין מדובר כאן רק בשלב היסטורי בקורות הנדודים, שנשתבץ בפרקנו. על כן, אין לפתור את הקושי שבהבאתו דווקא בהקשר הזה בתירוצים דוגמת "אין מוקדם ואין מאוחר בתורה".

השלב ההיסטורי של 'הר ה' מהווה סמל שכוחו יפה גם בעתיד. זאת באשר, יש לארון מעמד עצמאי כמוביל המסמל את השראת השכינה על המחנה הנע שעה שהמשכן מפורק. מבחינה זו הארון מלווה מציאות הפוכה למציאות שבה ממלא המשכן את תפקידו השגרתי. בתנאים אלה הארון נישא לכאורה חשוף.¹²

11. עיין באבן עזרא לעיל הערה 10. העניין מצריך דיון בפני עצמו.

12. אין כמובן ולו רמיזה לנוהל של כיסוי הכלים והארון: "...והורדו את פרכת המסך וכסו בה את ארן העדת. ונתנו עליו כסוי עור תחש ופרשו בגד כליל תכלת מלמעלה ושמו בדיו" (ד', ה-ו). ייתכן שבפועל

בהעדר משכן, עקרונית הוא ניתן לצפיה, וזה כרוך ביצירת אתגר דתי הבוחן אם ישראל מבין נכונה את משמעות הדרך הזו של השראת השכינה ואינו מייחס כוח עצמאי לארון.¹³ הארון המוביל מכון אמוא לעבודת ה' גם בתנאים שאין בהם מקום למשכן קבוע. תנאים כאלה שררו בכניסה לארץ שם נזכר ארון ה' בכמה עניינים,¹⁴ ואם אנו תופסים את המהלכים כאן כמכוונים להכנת העם לכניסה לארצו, יש צורך גם בארון כדי להכשירם לאתגר המורכב הזה. בסיכום, יש חשיבות עקרונית לכל אחד מאמצעי ההנחיה בחינוך העם להתמודדות במציאות המורכבת – מדברית וניסית מחד גיסא, ומכילה למפגש עם ארץ ישראל מאידך גיסא.

ב. מסע ותלונות

להלן נבוא לבאר כמה מענייניה של היחידה השנייה בספר העוסקת בעיקר באירועים השונים המתרחשים אגב מסע, ובמיוחד בתלונות. מדובר בפרקים י"א-י"ד, והדגש הפרשני העיקרי שיוצג כאן הוא חיפוש נקודות מאפיינות ליחידה זו והשוואתה לקודמתה. מתוך השוואה זו ננסה לדלות הסברים לתלונות ולמניעים העומדים מאחוריהם, שלא תמיד עולים מתוך הפרשנות הצמודה שמטבעה יורדת יותר לפרטים. כללית, התלונות מביעות איזו שהיא תגובה שלילית לקשיי הדרך, שיש בה פנים של חוסר אמונה. כלומר, התלונה בניסוחה החיצוני, שלכאורה יכולה להיות מובנת ומוצדקת, משקפת בנסיבות הללו בעיה דתית עמוקה יותר. הנה, התלונה הראשונה אינה מוגדרת דיה, אך היא מושמעת באוזני ה': "ויהי העם כמתאננים רע באזני ה'" (במדבר י"א, א). לאמר, השמעתה בפני ה' הופכת אותה מטענה שגרתית לבעיה דתית.¹⁵ אולם, ניתוח התלונה ומשמעותה צריך לקחת בחשבון גם את העונש, מתוך הבנה שיש זיקה בינו לבין החטא, הגם שלא תמיד מצטייר מצב פשוט של "מידה כנגד מידה". בניגוד לתלונה הנידונה, שיש בה פנים של עמימות, העונש מצטייר מחזור למדי – "ותבער במ אש ה' ותאכל בקצה המחנה" (במדבר י"א, א).

בטרם נעסוק בעניינה של האש נציין כי הביטוי "בקצה המחנה" מציג מצב חדש ומנוגד לכל מאפייני היחידה הקודמת. ניתן כמובן לראות את האש בקצה המחנה כתגובה לתלונה שהחלה רוחשת בקצה המחנה.¹⁶ אולם אין די בכך כדי להטעים עד כמה המושג הזה זר

כוסה, אך הכתוב אינו רומז לכך ולא בכדי. מדובר כאן על הצגתו בנפרד ומבחינה זו הוא חשוף. ייתכן ש"נוסע לפניהם דרך שלוש ימים" בא להדגיש גם את המרחק של הארון מן המחנה ובכך לציין אמצעי לכבדו, הנצרך דווקא בגלל היותו נפרד-חשוף. גם בספר יהושע הקפידו על מרחק בין הארון לבין העם אם כי בנסיבות שונות.

13. שאלה עקרונית זו עולה במקרא שוב ושוב. ביטוייה המפורסם בקשר למעמדו של ארון ה' מופיע בספר שמואל, החל מהבאת הארון לקרב אפק, שביית הארון והבאתו לשדה פלשתים, החזרת הארון לבית שמש ולקרית יערים ולבסוף העלאתו לירושלים. בכל השלבים הללו מתרחשים דברים המעלים את עניין קדושתו ומהותו.

14. בספר יהושע מלווה ארון ברית ה' בעיקר את המהלכים הקשורים בחציית הירדן ובנס כריתת מי הירדן. הארון אינו נזכר במלחמות יהושע ואולי יש רמז בדבר למגמה שהוזכרה לעיל בהערה 13.

15. אין כאן פנייה ישירה אל ה' למען ישמע, שזו פנייה חיובית. "באזני ה'" הוא ביטוי נדיר מאוד בפניות אל הקב"ה בתנ"ך, המתחדד כאן במיוחד על רקע הסמיכות לתאור השגור של "וישמע ה'" – מה שאין כן בפניה אל הזולת. אולי זה בא להראות זלזול בכבוד הקב"ה.

16. בניסוח קיצוני במקצת – "פעולת הענישה מתוארת בבחינת 'מידה כנגד מידה'" ("ידעת מקרא"). אנו מעדיפים את הביטוי תגובה.

לעולמה של היחידה הראשונה. ביחידה הראשונה אין "קצה מחנה" המחנה של היחידה הראשונה מאורגן ומסודר. יש בו חלקים שונים, גיאוגרפית ותפקודית, הקשורים זה בזה בקשר דתי אמיץ. אלה חלקיה של מערכת אחת שלמרכיביה אין קיום דתי נפרד ואין זה בלי זה. בתנאים אלה אין לדבר על מרכז וקצוות כעולמות נפרדים.

ברי, שמוטיב ה"אש" מדגיש זאת. האש של היחידה הראשונה היא אש המכסה את המרכז-המשכן: "...ובערב יהיה על המשכן כמראה אש עד בקר" (במדבר ט', טו). זהו מקומה התקני של האש, ובצד הענן היא מסמלת את שריית השכינה על המשכן. התלונה והעונש – קצה המחנה והאש שבו, מסמלים בעיה הקשורה בסטייה מהארגון של היחידה הראשונה בספרנו. מתחיל כאן תהליך של ערעור המרקם החברתי שעוגן במפקד ובארגון המחנה. הנה כי כן, הבעיה אינה מצטמצמת רק לחוסר אמונה מופשט, היא כרוכה בפגמים נוספים שיש בהם פנים חברתיות, וכשעוסקים בשלב של הכנת העם לכניסה לארצו, לקלסטר החברתי נודעת חשיבות רבה.

אולי יש בהסבר זה כדי לבאר את פשר העדר דגם תלונה שכזה בספר שמות. להלן נעמוד על קווים מקבילים בין תלונות 'שמות' לתלונות 'במדבר'. והדמיון התוכני בין תלונות שני הספרים מתחיל כבר בתלונה הבאה. לזו שלפנינו אין מכל מקום תלונה מקבילה בתוכנה. אולי בגלל שבישמות' אין עדיין משכן, אין אש המכסה אותו, ובמיוחד, אין מה שמסתתר מאחורי המכלול הזה, דהיינו, הארגון והאחדות הלאומית שעוצבה בספר במדבר. ייתכן, אפוא, שהיו רינונים בקצה המחנה גם בספר שמות, אך באווירה שלו ובדרישות שהוצבו שם בפני העם, לא היה מקום לראות זאת כתלונה במשמעות הדתית של המושג.

גם בתלונה השנייה נמצא ביטוי המלמד על משהו שונה מחוסר אמונה רגיל: "והאספסוף אשר בקרבו התאוה תאוה ויבכו גם בני ישראל..." (במדבר י"א, ד). ניתן להסביר בהסברים שונים את הביטוי "אספסוף", אך ברור שמושג זה זר לחלוטין ליחידה הראשונה, שבה נמצא 'שבטים' ו'בני ישראל'. היאך ימצא מקום לאיזה שהוא אספסוף, תהא זהותו העובדתית אשר תהא, במבנה המאורגן של השבטים סביב המשכן? לפי זה האספסוף מסמל איזה שהיא פגיעה במרקם החברתי-דתי של העם, אלא שהפגיעה הראשונה הייתה לפי הנאמר "בקצה המחנה" והנוכחית "בקרבו". מותר אולי לראות כאן מגמה של תנועת מוקד הבעיה מהשוליים למרכז, מגמה הכרוכה בהתעצמותה. גם המושג 'משפחה' ראוי לתשומת לב. בהמשך סיפור התלונה נאמר: "וישמע משה את העם בכה למשפחתיו איש לפתח אהלו..." (במדבר י"א, ו).

ביחידה הראשונה הייתה המשפחה יחידה טכנית שהשתלבה במפקד: "שאו את ראש כל עדת בני ישראל למשפחתם לבית אבתם..." (במדבר א', ב), מעין אבן בנין במבנה הלאומי שיילך ויבנה. זהו אמצעי וכלי למשהו גדול ומורכב יותר. עתה, חזרנו למשפחה, אך הכיוון הפוך – הבכי מפנה את המשפחה מהכיוון של העם המאורגן לכיוון אל "איש לפתח אהלו"¹⁷ ההכרה במגמת הפיצול שלוותה את התלונה מתבטאת גם בעונש. זה הושת על המתאווים. אמנם נאמר: "ויך ה' בעם מכה רבה מאד" (במדבר י"א, ג). אך אחר כך הדגיש הכתוב: "כי שם קברו את העם המתאווים" (במדבר י"א, לד). לאמר, יש לעונש מימד לאומי, אך בפועל פגע במי שהיה קשור במישרין לעניין. יש דרגות גם במעשה עצמו: "הממעיס אסף עשרה חמרים" (במדבר י"א, לב). מכאן, שהיו 'מעמיטים' והיו אחרים. ואולי נרמז הדבר גם בתיאור הבא: "לא יום אחד תאכלון ולא יומים ולא חמשה ימים ולא

17. 'משפחות' הנזכרות כאן פירושים אחרים. רש"י פירשו: "משפחות משפחות נאספים ובוכים לפרסם תרעומתן בגלוי", וזה מתאים למגמה הכללית המוצגת כאן של מעבר מהקצוות אל המרכז.

עשרה ימים ולא עשרים יום עד חדש ימים עד אשר יצא מאפכם... (במדבר י"א, ט). הרי שיש דרגות שונות וכל אחד מעוניין במשהו אחר.¹⁸

ברור שתלונה זו יסודה בתאוה המובילה לזכרונות מצרים ולגעגועים מצרימה. אולם, תאוה היא בעיה שלבד מהפגם המהותי הגלום בה היא מיטיבה להמחיש את הכוחות המפרידים הפועלים בעם, היוצרים בקיעים הולכים ומתרחבים, המאיימים על דפוסי האחדות המוצגים ביחידה הראשונה של ספרנו. הוצאתם ממצרים הייתה כרוכה בגיבוש לאומי מציבור של עבדים. בתלונה זו פועל כוח צנטריפוגלי המכוון לתוצאה הפוכה. ושמא, האיזכור המרובה של "עם" בפרשתנו בניגוד ל"בני ישראל" הרווח ביחידה הקודמת, בא להראות שהולכת וצומחת כאן ישות חדשה, (ליתר דיוק חדשה-ישנה. היא מזכירה את שמות), שאינה מתאימה לבני ישראל שאופיינו בתבנית החברתית-דתית של היחידה הראשונה.¹⁹

דומה כי התהליכים הללו מגיעים לשיאם בתלונה המסכמת את היחידה השנייה בסיפור המרגלים. כאן נאמר: "ויבכו העם בלילה ההוא" (במדבר י"ד, א). ולא "בוכה למשפחותיו". והתוצאה: ויאמרו איש אל אחיו נתנה ראש ונשובה מצרימה" (במדבר י"ד, ג). לאמר, הפיצול הנרקם בתלונות הראשונות הולך ומתעצם, עד שמביא ליאחדותי מחודשת של עם ישראל — אחדות שלילית המאיימת להשבית כליל את כל מה שהושג עד כה. דומה כי הדבר מתבטא גם בעונש המושת כאן על הכלל. בתחילה מוצגת האפשרות הנוראה: "אכנו בדבר ואורישנו..." (במדבר י"ד, יב), ואחרי שנעתר הקב"ה לתפילת משה הומר העונש ב: "במדבר הזה יפלו פגריכם וכל פקדיכם לכל מספרכם מבן עשרים שנה ומעלה אשר הלינתם עלי" (במדבר י"ד, כט).

גם הפעם ההשוואה ליחידה הראשונה מאלפת. מי שביקש להחזיר את גלגל ההיסטוריה אחורנית ולשוב מצרימה יצליח רק באופן שהי יקבע. אי אפשר להחזיר את מהלך ההיסטוריה, שכן זו מובלת על פי תוכניתו של הקב"ה. ברם, העם שהראה שאינו כשיר לצעד הבא נענש בעונש שמשמעותו ההיסטורית כרוכה בהשהית המהלך ודחייתו, ומשמעותו החינוכית — יצירת תנאים חדשים לביצוע התכנית. הדבר מתבטא כאן בשימוש במונחים מעולם המפקד: "מבן עשרים שנה ומעלה..." אם נועד המפקד בספרנו להוות נקודת מפתח לגיבוש עם הכשר וראוי למשימת כיבוש הארץ, יסמל המפקד בלשונו הנזכרת כאן את ביטול המצב הזה, אך לא ביטול מוחלט אלא דחייה.

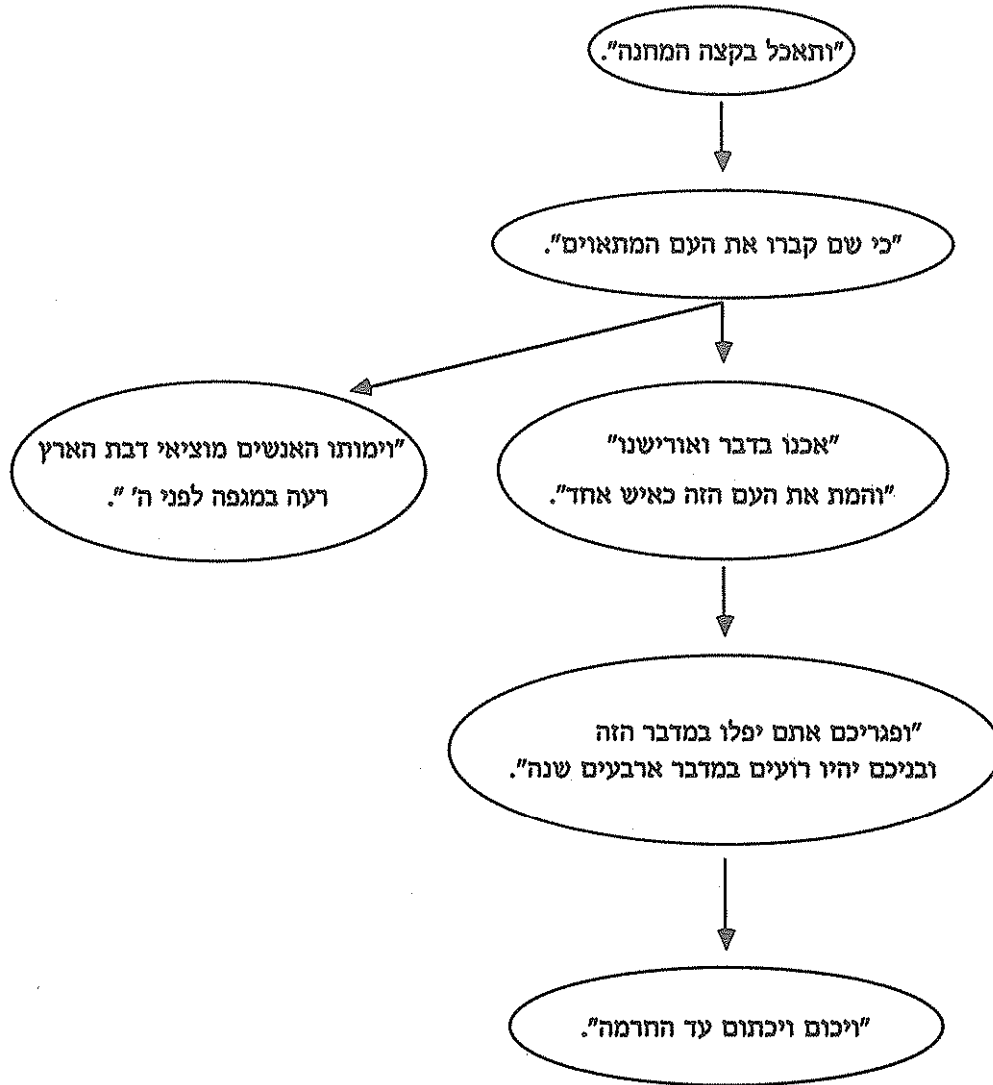
אנו מקפידים להזכיר בדיון זה שוב ושוב את המילה היסטוריה, שכן בעניין זה טמון הפתח להבנת מצבו של עם ישראל. לנדודים במדבר אופי מורכב. ברור שעם הנזקק לניסים מרובים כל כך אינו נחשף להשגחתו ההיסטורית הרגילה של הקב"ה. אולם, יש במצב הזה ניסיון ברור מצד ה' להכשירו לחיים היסטוריים. בעניין הנידון, זה מתבטא ברצון להחיש ככל שניתן את סיום השלב הניסי ולצמצמו. ומאחר שחטאו באה הדחייה, זו כרוכה בהארכת הניסיות, אך מנגד נידונה במונחים ריאליים — הצגת הצורך בדור חדש, שהוא ורק הוא, יוכל לעמוד במשימות הדתיות הכרוכות בתפיסה דתית חדשה, שאין בה פנים של שיעבוד מצרים.

18. רשיי בפירוש מדרשי רומז שיש מעין דרגות של צדיקות — הבחנה בין כשרים לרשעים, ואין זה רחוק ממה שכתבנו.

19. להבחנה בין 'העם' לבני ישראל' פנים רבות ולא נוכל להרחיב במסגרת זו. מבחינת העניין הפשוט ההסבר לשימוש ב'בני ישראל' ביחידה הראשונה טמון בייחוסם לאבות, והפסוק המנחה הוא: "ויהיו בני ראובן בכר ישראל..." (א', ט). מכל מקום, אי אפשר להתעלם מהמעבר החד בין 'בני ישראל' לבין 'העם'.

על כן, בדיונינו בתלונות אנו מדגישים בעיקר את הבעיה החברתית העומדת ביסודן, שכן אם פנינו מועדות להבנת המשמעות ההיסטורית אי אפשר להתעלם מן הרקע החברתי הפנימי בעם ישראל. להיסטוריה פנים חברתיות ופנים הקשורות ביחסי חוץ. בפרקי תלונות אלה מודגש בעיקר הצד החברתי, והוא יגיע לשיאו בפרשת קורח. אשר לשאלות 'החיצוניות', לאחר הכשלוך בניסיון להכות את העמלקי והכנעני, ימתינו אלו עד לשנה האחרונה של הנדודים לפני הכניסה לארץ.

כדי לסכם את ההתפתחות במהלך היחידה נעזר בטבלה הבאה:

הביטויים שנבחרו מאפיינים צד מסוים של העונשים לתלונות השונות. דומה, שבלטת כאן המגמה שנסקרה לעיל, של מעבר מפרטים שחטאו בתחילה לכלל, ובהתאם לכך באים העונשים. יחד עם זאת נרמזת כאן גם הענישה הבאה על אלו שראויים לכך. דומה שגם בעניין הזה מתגלה כפל פניו של המסע. מחד גיסא, ברור שהענישה היא ניסית, ולו בגין המהירות הרבה שהיא באה הזוכה להבעה מופתית בביטוי: "הבשר עודנו בין שניהם טרם יכרת ואף ה' חרה בעם ויך בעם מכה רבה מאד" (במדבר י"א, לג). דומה שלא יכול להיות ציור מדויק יותר לחיבור שבין חטא לעונש. זאת סיטואציה שאינה קיימת כמעט בחיים הרגילים, ולו הייתה לא ניתן היה לדבר על בחירה חופשית ותשובה. מאידך גיסא, לפנינו גם הדגשה ברמיזה כי העונש בא על הנוגעים בדבר. זה עולה מתוך הפסוק שהובא וגם מתיאור המרגלים שהודגש חטאם ועונשם. זה מלמד על הכוונה לאחריות של בני חורין המתעתדים לרשת את ארצם, כך לפחות הייתה הכוונה. חשוב גם לסכם את ההשוואה לספר שמות. בטבלה הבאה הושו מאפייני התלונות.

מס'	שמות	במדבר
1.	"ולא מצאו מים... ולא יכלו לשתות מים ממרה כי מרים הם... וילונו העם על משה לאמר מה נשתה" (ט"ו, כב-כד).	"ויהי העם כמתאוננים רע באוזני ה'" (יא, א).
2.	"...כי הוצאתם אותנו אל המדבר הזה להמית את כל הקהל הזה ברעב" (ט"ז, ג).	"והאספסוף אשר בקרבו התאו תאוה וישובו ויבכו גם בני ישראל ויאמרו מי יאכילנו בשר... ועתה נפשנו יבשה אין כל בלתי אל המן עינינו" (י"א, ד-ו).
3.	אולי חטא העגל!	"ולמה ה' מביא אותנו אל הארץ הזאת לנפול בחרב נשינו וטפינו יהיו לבז הלא טוב לנו שוב מצרימה" (י"ד, ג).
4/3.	"...ואין מים לשתות העם. וירב העם עם משה ויאמרו תנו לנו מים ונשתה... ויצמא שם העם למים וילן העם על משה ויאמר למה זה העליתנו ממצרים להמית אותי ואת בני ואת מקני בצמא..." (י"ז, א-ג).	"...ולא היה מים לעדה... ולו גוענו בגוע אחינו לפני ה'. ולמה הבאתם את קהל ה' אל המדבר הזה למות שם אנחנו ובעירנו ולמה העליתנו ממצרים להביא אותנו אל המקום הרע הזה... ומים אין לשתות" (כ', ב-ה).

ניסינו להעמיד את התלונות זו מול זו, ודומה שהדמיון במבנה הכללי מעורר למחשבה. אם נתעלם מכל מה שהתפתח בעקבות דיבת המרגלים ניתן להעמיד שלוש תלונות זו מול זו. ברור שלהתנהגות העם במעשה המרגלים יש מאפיינים של תלונה. אולם, לצורך ההשוואה אנו מנפים מרשימת תלונות ספר במדבר את מעשה המרגלים שכן מדובר באירוע שלא צמח מתוך העם. העם נגרר אחר דברי המרגלים בעניין ארץ ישראל, ולצורך השוואתנו חשוב לעמוד על הבעיות שמתעוררות במדבר עצמו.

בטבלה הדגשנו את הביטויים החשובים לאפיון המצב העומד ביסוד התלונה ומתברר כי בתלונות ישמותי מדובר בבעיות קיומיות של מים (תלונה ראשונה ואחרונה) ורעב. מובן, שיש בעיה עקרונית באופן שבו ביקש העם את צרכיו וייחסו לה' הנגזר מכך, אך לא ניתן להתעלם מכך שהבעיות הן בעיות אמת. לעומת זאת, ביבמדבר מעידים הביטויים של שתי התלונות הראשונות על בעיה פסיכולוגית מבלי שתקדם לכך סיבה אובייקטיבית עניינית.

מול "מה נשתה" של התלונה הראשונה ב'שמות' עומד "מתאוננים רע" של 'במדבר',²⁰ הכתוב העצים את עמימות התלונה ב'במדבר' (ולא 'הקפיד' על תיאורי זמן ומקום מוגדרים – המקום לא נזכר כידוע ברשימת המסעות!) ומול הרעב של התלונה השנייה ב'שמות' עומדים התאווה, הבכי והנפש היבשה של 'במדבר'.

דומה, שההבדל יתלבן לאור השימוש שיש בו צד של דמיון ב'בשר'. גם בתלונת 'שמות' וגם ב'במדבר' הוזכר בשר ובשתייה התקבל בשר. אכן, הביטוי: "מי יתן מותנו ביד ה' בארץ מצרים בשבתנו על סיר הבשר..." (שבמות ט"ז, ג) אינו מעורר רושם של בני חורין הגאים בחרותם. אולם, אין להתעלם מן העובדה שגעגועים אלו מובאים על דרך ההגדה ל: "להמית את כל הקהל הזה ברעב". אין כאן בקשה ישירה לבשר. זהו ניסוח גס וחצוף, אך הרעב הוא אמיתי וגם הבשר מצטייר כאן כאוכל רגיל או פשוט לחם.²¹ לעומת זאת, בתלונת 'במדבר' מובעת בקשה ישירה לבשר: "מי יאכילנו בשר" (במדבר י"א, ז) מבלי שיקדם לכך רמז לרעב. אשר על כן, השלו של ספר שמות נזכר בקצרה כשהוא מדומה למן בעוד שב'במדבר' הוא כרוך במגיפה.

מעניינת במיוחד ההשוואה בין שתי התלונות החותמות את הטבלה ב'שמות' ו'במדבר' שצד הדמיון שביניהן בוקע ועולה. רגילים בדרך כלל להשוות ביניהן בכל הקשור להתנהגותם של משה ואהרן, ויש בכך עניין רב. לענייננו חשוב לציין שזו התלונה היחידה ב'במדבר' שמקופל בה איום קיומי אמיתי, אך היא מופיעה בשלב מתקדם לפני הכניסה לארץ ולמעשה אינה נוגעת למערכת התלונות של יחידה זו כפי שהצגנוה. זה מחדד כמובן את הבחנתנו הקודמת, שאין בקבוצה זו תלונה הנשענת על בעיה אמיתית!

ההבחנה בין תלונות 'שמות' ו'במדבר' כרוכה בכמה הבדלים נוספים. החשוב הוא כמובן העונש. על העונשים של 'במדבר' עמדנו לעיל. ב'שמות' יש הרבה ביטויי מחאה חריפים כנגד הנהגת העם, אך אלה אינם מלווים בעונש! ב'שמות' תופס הכתוב את מטבע הלשון 'להתלונן'. כך בתלונה הראשונה במרה: "וילנו העם על משה לאמר..." (שמות ט"ז, כד). בשנייה, במדבר ס"ג: "וילנו כל עדת בני ישראל על משה ועל אהרן..." (שמות ט"ז, ב), ובשלישית ברפידים בנוסף ל"וירב בעם..." (שמות י"ז, ב), נאמר "וילן העם על משה" (שמות י"ז, ג). ביטויים אלה שעניינם כמסתבר תרעומת וכעס,²² שיש בהם צד של כעס ספונטני בגלל הכאב והאכזבה שמזמנים האירועים, אופייניים לתלונות 'שמות'. ב'במדבר' שכחים כפי שצינו ביטויים המלמדים על ההיבטים העמוקים יותר של התלונות ובלט הבכי המשקף יאוש ולא כעס.²³ בסיפור המרגלים נאמר: "וילנו העם על משה ועל אהרן" (במדבר י"ד, ב) בנוסף לבכי שהוזכר קודם. מסתבר שגם כאן התפתח כעס פתאומי מהסוג הזה, אך זאת לא בגלל אילוצי המדבר אלא מחמת החשש מארץ ישראל.

ביטוי נוסף המאפיין את תלונות 'שמות' קשור ב'ניסיון'. כך בתלונה הראשונה "שם לו חק ומשפט ושם נסהו" (שמות ט"ו, כה). ובשנייה: "למען אנסנו הילך בתורת אים

20. אם פנינו להבנת מה שקרה, הרי שזו ללא כל ספק תלונה בלתי מובנת לחלוטין. ביטויים דוגמת: "הנסתר מרובה על הנגלה"; "התורה מגלה טפח ומכסה טפחיים"; "מעין תחושה של אי נחת בלתי מוגדרת"; ("ידעת מקרא") מיטיבים להמחיש את גודל הבעיה בהבנה ברמה העובדתית. השימוש ביכי ('כמתאוננים') מחזק את הקושי בהגדרה מדויקת, אפילו של התחושה!

21. "לחם מקביל לבשר ובא בכפל משמעות... במשמעות האחת לחם זהה לבשר... ובמשמעות השנייה – לחם ממש כלומר מאפה של קמח..." ("ידעת מקרא" לשמות ט"ז, ג).

22. "מריבה, רוגז ותרעומת" ("ידעת מקרא" לשמות ט"ו, כה).

23. הבכי מסמל התנתקות מוחלטת: "...כמואסים היות מעלת השכינה ביניהם" (ספורנו).

לא" (שמות ט"ז, ד). ובשלישית – "...ומה תנסון את ה'" (שמות י"ז, ב). ניתן לתהות מהו פירושו של הניסיון בכל מקרה, אך עניינו הכללי ללא ספק הוא בחינה ובדיקה.²⁴

מותר אפוא לפרש כי מדובר בתהליך הדדי של הכרה ולימוד. ה' מנסה את העם בהקשרים של "חק ומשפט" ו"הילך בתורתו", דהיינו, אם יצליח להיכנס למסגרת השקפתית וערכית שיש בה פנים של קביעות והמשכיות. והעם מנסה את ה' אם יספק מיד את צורכיהם החומריים. מבחן הדדי זה משקף בבהירות את התהליך גדוש הקשיים של השתחררות מכבליה הרוחניים של העבדות, שכן עבד נדרש רק לצורך המיידית ואופק הזמן שלו קצר ביותר. ההרגל לחיים מתוך התמודדות ערכית לאורך זמן תוך השענות על התורה הוא החינוך לחיי חורין בעלי משמעות דתית. מאבק איתנים זה בין העבדות המופנמת שמסרבת לעזוב את תודעתם של בני ישראל לבין הקב"ה המובילם לחיי חירות, מתאים לספר שמות.

בספר במדבר לאחר מעמד הר סיני והמפקד אמור היה העם לעבור את השלב הזה, ולא כך קרה. נהפוך הוא, אם בספר שמות התגובות הרגשיות הספונטניות שיצק הכתוב ל"וילנו" כווננו למשה, פותח התלונה הראשונה של במדבר ב"מתאוננים רע באוזני ה'", ללמדנו שלאחר המפקד גיבש העם כוחות עצמיים – אין הוא נזקק למנהיגו בתלונותיו. יש ליתלונה' זו פנים של ישירות – השמעה באוזני ה'. אלא שעצמיות זו מתבטאת רק לשלילה. ובכל הקשור לתפילה, עדיין נזקקים הם לתפילתו של משה: "ויצעק העם אל משה ויתפלל אל ה'" (במדבר י"א, ב).

גם בתלונה השנייה מובלטת תגובתו של הקב"ה ומוצגת זו של משה: "וישמע משה את העם בכה למשפחתו... ויחר אף ה' מאד ובעיני משה רע" (במדבר י"א, ג). דומה כי פשר הבדל שבין תגובת ה' ומשה ברור (להלן נציע הסבר אחר). רק בידי ה' המוביל את התהליך החינוכי של שינוי דיוקן העם, יש כדי להבין עד כמה גדולה ההחטאה המקופלת בבכיו של העם.

ראוי עוד לייחד דברים למקומה של פרשת המרגלים במכלול התלונות של 'במדבר'. להלן נבוא לדון בפרשה זו בנפרד. כאן התרנו לנפשנו לנהוג בה בחופשיות מסוימת. בימנה שלוש התלונות' שהוצג לעיל לצורך ההשוואה עם תלונות 'שמות' לא התייחסנו אליה כאל תלונה רגילה, שכן היא לא צמחה על רקע הקושי הרגיל במדבר, אלא על רקע התערבות היצרנית רבת עוצמה הקשורה בחשיפתם לארץ ישראל. עם זאת, ברור שהתנהגות העם בפרשה זו משקפת את הרגליהם וערכיהם בעת ההיא, שעוצבו בכוח האירועים הקודמים ומתאימים למתואר בספר במדבר.

במובן מסוים, במסגרת ההשוואה העקרונית הנערכת כאן, ניתן להשוות את פרשת המרגלים לחטא העגל. בוודאי שמסייעת בכך התפיסה הלאומית המפורסמת, שיסודותיה נעוצים בתיאורי התורה עצמה ובפרשנות חז"ל, הרואה את שני האירועים הגדולים הללו כאירועים משבריים בתולדות האומה. לשני האירועים תוצאות קשות מאוד, מעבר לטיפול בתלונה רגילה. בספר שמות מציע ה': "ועתה הניחה לי ויחר אפי בהם ואכלם ואעשה אותך לגוי גדול" (שמות ל"ב, ג), ובימדבר' – "אכנו בדבר ואורישנו ואעשה אתך לגוי גדול ועצום ממנו" (במדבר י"ד, יב). בשני המקרים ניצל העם בכוח תפילתו של משה, אך נגזר

24. בימרה' עניינו הכללי בחינת העם באמונתו האם חזקה היא. ויש להרהר בדבר הקשר ל"חוק ומשפט" שנוכרו שם. בימ', עניינו בחינה האם ינהג כשורה במצוות הקשורות במן. בימסה ומריבה' מנסה העם את הקב"ה בבחנם את כוחו. הקשר הכללי הוא בחינה, וענייני המשפט הנזכרים בתלונות אלו קשורים להשקפה שכלל שהעם יכנס למסגרת ברורה יותר נטיתו לבחון ולהבחין בצורה הזו תקטן יותר.

מכך שינויים רבי משמעות בהמשך דרכו של העם הקשורים בדרכו לארץ ישראל. במעשה העגל השינוי נושא אופי פוטנציאלי, ובמרגלים – ממשי ביותר.

דומה, כי ההבדל העקרוני בין שני הספרים נשמר כאן, והוא בולט דווקא על רקע הדמיון. לשני החטאים פנים חברתיות. חטא העגל פותח בהעדרותו של משה אם מענין של התלוות בישמות' היה משה, הרי שהיתלונה' הקשה מכולן נובעת מהעדרו, כשאין אל מי לפנות. לעומת זאת, ביבמדבר' נוכחותו של משה במעשה המרגלים בולטת ומודגשת, אך אין בה כדי לשנות כלל את התוצאות. הנה כי כן, המבנה של שלוש תלוות' ימדבריות' ויבמדבר' ומאורע חיצוני גדול העומד ביסוד האירועים בישמות' ויבמדבר' אינו מקרי. אין אנו יודעים כל מה שקרה בנדודי בני ישראל, והרשימה המסכמת בסוף ספר במדבר רומזת שהיו הרבה תחנות, ועל כן, הרבה מאורעות. אולם, ההצטמצמות למבנה הזה חשובה מאין כמוה כדי להמחיש את שתי התקופות המקופלות בשני הספרים, על הדמיון והשוני ביניהן.

ג. נס וטבע

אין ספק שנמצאים אנו בתקופה ניסית שלא הייתה דוגמתה בקורות ישראל. אך העיון ההשוואתי בפרקי התלוות של 'שמות' ויבמדבר' מזמן הכרת פן נוסף של הניסיות הנידונה.

עמדנו לעיל על היבטים שונים של הנושא בדוננו בהנחיה במדבר ובענישה על התלוות, והמסקנה הייתה שיש מימד של טבעיות בניסי 'במדבר' שגלומה בו חשיבות חינוכית רבה הכרוכה בהכשרה הדרגתית של העם לכניסה לארץ. להלן נציג את מה שנראה הביטוי הבולט לכך – תיאורי המן והשלו בפרקי התלוות.

למן יש ללא ספק מהות אחת, אך תיאוריו שונים. בספר שמות תואר המן בהדגשת פניו הניסיות. כך מודגשת הפליאה הבסיסית הגלומה בו: "מן הוא כי לא ידעו מה הוא" (שמות ט"ז, טו). בדרכים שונות מבליט הכתוב את תלותו בימי השבוע. והבאשתו מחדדת את הופעתו יום-יום ואת הפסקתו בשבת, כשביום השישי ניתן לשמרו. עניין זה מטעים את הניסיות לא רק בגין הרמיזה הברורה לדגם הבריאה, אלא משום שעקרונית מנוחת השבת של הקב"ה בבריאה אינה משפיעה על עולמו. המנוחה מתייחסת במפורש לבריאה ולא להשגחה, וממילא לא לחוקיות שהטביע הקב"ה בעולמו. קשה לטעות איפוא בניסיות הגלומה במן.

יש למן של ספר שמות גם פנים טבעיות מסוימות – זיקתו לטל וזיהויו ככפור. כלומר, יש לו צורה מוכרת, וצורה מוכרת מחברת מהות ניסית מעין זו לעולם האנושי. אחר כך נאמר פרט מזהה נוסף – דמיונו ל'זרע גד'. לעומת זאת בספר במדבר אין כל התייחסות לצדדים הניסיים שהוזכרו. ניתן כמובן להסביר זאת שאין בכך צורך לעניין. אולם, דומה שבראייה כוללת הסבר זה אינו מספק. גם בשמות מתואר אגב אורחא מה עשו במן: "...הוא אשר דבר ה' שבתון שבת קדש לה' מחר את אשר תאפו אפו ואת אשר תבשלו בשלו" (שמות ט"ז, כג). חשוב לציין שזה אגב אורחא, שכן הכתוב אינו מודיענו במישרין מה ניתן לעשות מן המן. בנוסף לכך, אפייה ובישול מצטיירות כהכנות שגרתיות של מאכלים. שונים הדברים בספר במדבר. הכתוב, בהיגד עצמאי מלמד: "והמן כזרע גד הוא ועינו כעין הבדלח שטו העם ולקטו וטחנו ברחים או דכו במדוכה ובשלו בפרור ועשו אתו עגות והיה טעמו כטעם לשד השמן" (במדבר י"א, ז-ח).

אכן, הקורא יכול לדעת הכול על המן ועל דרכי הכנתו. ולא זו בלבד, הפסוק המדמהו לזרע גד שנדחק בישמות' לשולי העניין, מופיע כאן בפתיחתו. כל זה מקרב את המן, הופך אותו למוכר יותר ומצמצם בתודעתנו את רישומו הניסי. וזאת בדיוק בנקודה החשובה כל

כך לענייננו – **הכשרת העם לחיים טבעיים נתונים להשגחה נסתרת**. התיאור המובא של הכנת המן אינו חלק מספר בישול! ההדגשות על הטיפולים השונים במן מורות על עצמאות ויזומות ומדגישות את העבודה והיצירתיות של לוקטי המן. אין אלה דברים מרשימים במיוחד אך יש בכך צעדים ראשונים לאחריות ולעמידה ברשות עצמם.

גם תיאור השלו ביבמדברי נושא פנים טבעיות יותר לעומת התיאור הסתמי בשמות: "ויהי בערב ותעל השלו ותכס את המחנה" (שמות ט"ז, יג) בא ביבמדברי: "ורוח נסע מעת ה' ויגז שלזים מן הים ויטש על המחנה כדרך יום כה וכדרך יום כה סביבות המחנה וכאמתיים על פני הארץ" (במדבר י"א, לא). התיאור בשמות אינו יורד לפרטים ועל כן מכותן בנו תחושת זרות וריחוק היפה לנס. לעומת זאת, התיאור ביבמדברי מספר על המקור בים ועל שטח ההשתרעות של התופעה, ועל כן מחדד יותר את האופי הטבעי. יתירה מזו, מישמות' עולה כי היה זה נוהג קבוע של שלו לעת ערב²⁵ בצמוד למן. לא כאן המקום לדון איך ומתי יעלם השלו של 'שמות', מכל מקום, כאן הוא מצויר כטבעי יותר. ויש בכך כדי לבאר מדוע התפלא משה, הלמוד בניסים גלויים, כל כך, והגיע לכדי פקפוק ביכולתו של ה' לספקו. על נקודה זו נעמוד בהמשך.

הנקודה החשובה מבחינתנו קשורה בסדר האירועים בעניין המן בשמות' וביבמדברי. כפי שעולה מהטבלה שהובאה לעיל המן והשלו קשורים בתלונות מקבילות, ליתר דיוק התלונה השנייה במבנה שהוצע לעיל. אולם, סדר המאורעות שונה. ההבדל הוא כדלקמן:

שמות: תלונה (רעב) ← מן ושלו (הספקת צורך).
במדבר: 'יתלונה' (על המן!) ← שלו (עונש).

מכאן ברורה הפרדת השלו שהצטייר בשמות' כבן זוג קבוע של המן. הצדדים העובדתיים של הפרדה אינם מעלים ואינם מורידים, אך הצד העיקרוני ברור למדי. הורדת השלו מלוח המזון הניסי של המן והשלו מתקבלת בד בבד עם הטיפול העצמאי יותר של העם במן. הווי אומר, הפחתת הניסיות שלו. בשלו הבא בקביעות יש פן ניסי וביבמדברי הוא נעלם. שינוי זה, שמשמעותו פחות ניסיות, מתרחש יחד עם השינויים המהותיים החלים בהנהגת העם לקראת הכניסה לארץ ישראל*.

25. השלו מוזכר בצמוד למן: "בין הערבים תאכלו בשר ובבקר תשבעו לחם..." (שמות ט"ז, יב) וזה מצטייר כמעין קביעה לקראת הבאות. ובביצוע נסמך השלו לטל – "ויהי בערב ותעל השלו... ובבקר היתה שכבת הטל..." (שם, יג) כביכול מדובר בשתי תופעות קבועות.
* המשכו של המאמר יתפרסם בעזרה"ת בעתיד.